

دانشگاه باقر العلوم علیه السلام

دانشکده : علوم سیاسی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته : علوم سیاسی

عنوان :

چشم انداز تحزب در جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما :

دکتر غلامرضا بهروزی لک

استاد مشاور :

دکتر محمد ستوده

نگارش :

سید روح الله لطیفی

آبان 1392

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چکیده:

امروزه حزب یکی از مهم ترین مولفه هایی است که در نظام های سیاسی مدرن جایگاه ویژه ای داشته و این نظام ها تلاش می کنند تا از مزایایی که حزب دارد در جهت ارتقای کارآمدی خود بهره گیرند. از طرفی نظام جمهوری اسلامی ایران نظامی است که از یک سو ریشه در باورهای اسلامی داشته و از سوی دیگر معتقد به بهره گیری از ابزارهای کارآمد ساز مدرن می باشد. در این میان «حزب» به عنوان نهادی که در جامعه شناسی سیاسی به عنوان حلقه واسط میان مردم و نهاد حاکمیت عمل کرده و نقش مهمی در راستای تحقق مردمسالاری ایفا می کند در نظام جمهوری اسلامی ایران به رسمیت شناخته شده است و تجربه تاریخی نیز نشان از پیدایش احزاب متعدد در طول تاریخ انقلاب اسلامی ایران دارد. بر این اساس از یک سو ضرورت های متعددی وجود دارد که توجه به احزاب را ضروری می سازد اما از سویی دیگر بررسی روند تاریخی احزاب در کشور حاکی از این است که این روند، چندان مثبت و رضایت بخش نیست. از این رو این رساله در صدد است تا با بهره گیری از روش چشم انداز ابتدا به بررسی جایگاه احزاب در ارزش ها و اندیشه های بنیادین و نیز اسناد بالادستی و پایین دستی نظام پرداخته و آنگاه

پس از مشخص ساختن چشم اندازی مطلوب از وضعیت تحزب در جمهوری اسلامی ایران به شیوه هنجاری راهکارها و اقدامات مناسب جهت گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب ارائه نماید. از طرفی با توجه به اینکه مهم ترین موانع قابل حل کارآمدی احزاب عبارتند از تعارضات با برخی بنیان های دینی، مشکلات مربوط به تامین منابع مالی و مشکلات تئوریک و قانونی مربوط به فعالیت احزاب، در پایان این رساله راهکارهایی برای حل این موضوعات ارائه شده است.

واژگان کلیدی:

حزب، احزاب، تحزب، چشم انداز، جمهوری اسلامی ایران، نظام مردمسالاری دینی، کارآمدی، قانون اساسی، سند چشم انداز

9.....	مقدمه پژوهش
10.....	بیان مساله :
11.....	اهمیت و فائده تحقیق :
11.....	سابقه تحقیق :
11.....	اهداف تحقیق :
12.....	سوالات تحقیق :
12.....	چارچوب نظری تحقیق :
12.....	پیش فرض های تحقیق :
13.....	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات :
13.....	ساماندهی تحقیق :
15.....	کلیات و مفاهیم
16.....	کلیات حزب ، چیستی و معیارها
16.....	تعریف حزب :
23.....	ضرورت ها و انگیزه های پیدایش حزب :

- 26.....پیشینه حزب در اسلام
- 28.....الگوی تحلیل چشم انداز
- 29.....تعریف چشم انداز
- 30.....استلزامات تدوین چشم انداز
- 31.....انواع رویکردها در تدوین چشم انداز
- 32.....مراحل تدوین چشم انداز
- Error! Bookmark not defined.**.....حزب از منظر اسناد بالادستی و پایین دستی نظام جمهوری اسلامی ایران
- Error! Bookmark not defined.**.....حزب از منظر رهبران نظام جمهوری اسلامی ایران
- Error! Bookmark not defined.**.....حزب از دیدگاه حضرت امام خمینی ره
- Error! Bookmark not defined.**.....حزب از منظر مقام معظم رهبری
- Error! Bookmark not defined.**.....تحزب در قانون اساسی
- Error! Bookmark not defined.**.....قوانین فعالیت احزاب در قوانین جمهوری اسلامی ایران :
- Error! Bookmark not defined.**.....روند تحزب در جمهوری اسلامی ایران
- Error! Bookmark not defined.**.....سابقه تحزب در ایران
- Error! Bookmark not defined.**.....بررسی تحزب در سالهای 60 – 57
- Error! Bookmark not defined.**.....بررسی تحزب در سال های 60-68
- Error! Bookmark not defined.**.....بررسی تحزب در سال های 68 – 76
- Error! Bookmark not defined.**.....بررسی تحزب در سالهای 76 – 84
- Error! Bookmark not defined.**.....بررسی تحزب در سال های 84 تا اکنون(1392)
- Error! Bookmark not defined.**.....علل ناکارآمدی احزاب در نظام جمهوری اسلامی ایران

Error! Bookmark not defined...... وضعیت آرمانی حزب در نظام جمهوری اسلامی ایران

Error! Bookmark not defined...... : ضرورت های حزب در نظام جمهوری اسلامی ایران

Error! Bookmark not defined...... حزب در سند چشم انداز

Error! Bookmark not defined...... چشم انداز مطلوب حزب در نظام جمهوری اسلامی ایران

Error! Bookmark not defined...... راهکارها و اقدامات مناسب جهت نیل به وضع مطلوب حزب

Error! Bookmark not defined...... نتیجه گیری

Error! Bookmark not defined...... فهرست منابع

مقدمه پژوهش

بیان مساله :

امروزه حزب به عنوان یکی از مهم ترین مولفه هایی است که در نظام های سیاسی مدرن جایگاه ویژه ای داشته و این نظام ها تلاش می کنند تا از مزایایی که حزب دارد در جهت ارتقای کارآمدی خود بهره گیرند . از طرفی نظام جمهوری اسلامی ایران نظامی است که از یک سو ریشه در باورهای اسلامی داشته و از سوی دیگر معتقد به بهره گیری از ابزارهای کارآمد ساز مدرن می باشد . در این میان «حزب» به عنوان نهادی که در جامعه شناسی سیاسی به عنوان حلقه واسط میان مردم و نهاد حاکمیت عمل کرده و نقش مهمی در راستای تحقق مردمسالاری ایفا می کند در نظام جمهوری اسلامی ایران به رسمیت شناخته شده است و تجربه تاریخی نیز نشان از پیدایش احزاب متعدد در طول تاریخ انقلاب اسلامی ایران دارد . علاوه بر این در سال 1384 ، سند چشم انداز بیست ساله نظام جمهوری اسلامی توسط مقام معظم رهبری ابلاغ شد که هدف از آن ارائه دورنمایی از وضعیت کشور در افق 1404 بود . با توجه به این مطالب تحقیق حاضر در صدد است تا با بررسی تاریخی موضوع احزاب در جمهوری اسلامی ایران و ارزیابی عملکرد حزب در این مدت و میزان کارآمدی آنها ، با مبنا قرار دادن سند چشم انداز بیست ساله به تشریح جایگاه احزاب در افق ایران 1404 بپردازد و راهکار هایی عملی در جهت کارآمد تر ساختن نقش احزاب در نظام جمهوری اسلامی ارائه دهد .

اهمیت و فائده تحقیق :

مهم ترین اهمیت این پژوهش این است که طی آن میزان کارآمدی احزاب و یا علل ناکارآمدی ها مشخص شده و تلاش می شود تا با جبران نواقص و کمبودها و نیز هماهنگ سازی حزب با ارزش ها و بنیان های بومی ، از طریق پژوهش های علمی ، از جنبه های مثبت تشکیل حزب در راستای کارآمد سازی نظام جمهوری اسلامی که مبتنی بر مردمسالاری دینی می باشد استفاده مطلوب صورت پذیرد . همچنین راهکارهای مورد نیاز برای گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب ارائه خواهد شد.

سابقه تحقیق :

در زمینه اصل حزب و رابطه آن با اسلام کتاب ها و مقالات فراوانی نگاشته شده است همچون مقاله «حزب و مبانی آن در فقه سیاسی شیعه» اثر قاسم علی صداقت ، «مبانی آزادی و حزب در مذهب شیعه» اثر داوود فیرحی و در زمینه تاریخچه احزاب جمهوری اسلامی ایران و نیز مباحث نظری مرتبط با جایگاه حزب در جمهوری اسلامی ایران نیز کتب و مقالاتی ارائه شده است همچون «تاریخ احزاب سیاسی در ایران» اثر عزت الله نوذری ، «فرهنگ احزاب و جمعیت های سیاسی ایران» اثر محسن مدیر شانه چی ، «حزب در اندیشه رهبران جمهوری اسلامی» اثر بهرام اخوان کاظمی ، «علل ناکارآمدی احزاب سیاسی در ایران» اثر بهرام اخوان کاظمی و ... که هر کدام از این آثار به لحاظ پژوهشی بسیار خوب هستند اما در هیچ کدام از آنها به جایگاه حزب در چشم انداز جمهوری اسلامی ایران اشاره ای نشده است و هیچ طرحی برای کارآمد تر کردن احزاب ارائه نشده است و به عبارتی به لحاظ اینکه هیچ فکری برای جایابی احزاب در آینده نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران نشده است دارای ضعف و نقص می باشند که در این تحقیق تلاش شده است تا این ضعف ها و نواقص در حد مقدور جبران شود .

اهداف تحقیق :

هدف از این تحقیق بررسی تاریخی احزاب در جمهوری اسلامی ایران ، کشف نقاط ضعف و قوت آنها و بررسی میزان و نحوه بهره گیری از حزب در آینده نظام مردم سالاری دینی و نیز راهکارهای انتقال از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب می باشد .

سوالات تحقیق :

سوال اصلی :

با توجه به اسناد بالادستی ، دیدگاه های رهبران نظام جمهوری اسلامی ایران و با در نظر گرفتن روند فعالیت احزاب سیاسی، چشم انداز مطلوب احزاب سیاسی چگونه باید باشد؟

سوالات فرعی :

1. جایگاه تحزب در اسناد بالادستی و پایین دستی در نظام جمهوری اسلامی ایران چگونه است ؟

2. روند تحزب در جمهوری اسلامی ایران در سه دهه گذشته چگونه بوده است ؟

3. وضعیت آرمانی متصور برای تحزب در چشم انداز جمهوری اسلامی ایران چیست؟

4. برای رسیدن از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب چه اقداماتی باید صورت گیرد؟

چارچوب نظری تحقیق :

در این تحقیق به شیوه هنجاری و در طی 5 فصل تلاش شده است تا ضمن بررسی وضعیت تحزب در اسناد بالادستی و پایین دستی نظام جمهوری اسلامی ایران و نیز بررسی روند تحزب در سه دهه گذشته تا به امروز ، تصویری از وضعیت ایده آل تحزب با مبنا قرار دادن سند چشم انداز بیست ساله ارائه شده و اقدامات مطلوب برای رسیدن از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب بررسی و ارائه شود .

پیش فرض های تحقیق :

حزب اگر چه نهادی است که ریشه در غرب دارد اما می توان با بومی سازی و رفع برخی نواقص آن ، در راستای تحقق مردمسالاری دینی از آن بهره جست . فلذا پیش فرض ما این است که حزب با نظام دینی اسلام نه تضاد صد در صد دارد و نه هماهنگی صد در صد . اما با توجه به اینکه تضادهای مرتبط با حزب جزء ذاتیات حزب نیست می توان با حذف و یا بومی سازی آنها ، از آن در جهت کارآمدی نظام اسلامی استفاده کرد .

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات :

روش توصیفی و تحلیل محتواست که در آن با بررسی وضعیت حال (پیمایش محیطی) و ترسیم آینده مطلوب به شیوه هنجاری راهکار انتقال از وضع موجود به آینده ایده آل بررسی می شود .

ساماندهی تحقیق :

این تحقیق از یک مقدمه و یک نتیجه گیری به همراه پنج فصل تشکیل شده است که در فصل اول به کلیات و مفاهیم پرداخته شده و الگوی تحلیل چشم انداز مورد بررسی قرار گرفته است . در فصل دوم جایگاه حزب از منظر اسناد بالادستی و پایین دستی نظام جمهوری اسلامی ایران از جمله اندیشه های رهبران انقلاب ، قانون اساسی و سایر قوانین مربوطه مورد تحلیل قرار گرفته است . در فصل سوم با تقسیم بندی تاریخ جمهوری اسلامی ایران به پنج بخش روند تحزب در این نظام از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی تا کنون مورد ارزیابی قرار گرفته شده و با توجه به ناکارآمد بودن روند احزاب در نظام جمهوری اسلامی ایران علل ناکارآمدی مورد بررسی قرار گرفته است ، در فصل چهارم با بررسی ضرورت های تشکیل حزب در نظام جمهوری اسلامی و نیز جایگاه آن در سند چشم انداز بیست ساله وضعیت مطلوب و آرمانی حزب در این نظام مورد بررسی قرار گرفته و تصویری از آینده مطلوب ارائه شده است و در نهایت در فصل پنجم با توجه به عدم تطابق وضعیت موجود حزب با وضعیت آرمانی و با در نظر گرفتن عللی که باعث

بروز چنین وضعیتی شده است یعنی علل ناکارآمدی احزاب در نظام جمهوری اسلامی
راهکارهای عملی برای گذر از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب ارائه شده است .

فصل 1

کلیات و مفاهیم

کلیات حزب ، چیستی و معیارها

امروزه «حزب سیاسی» به یکی از مهمترین عناصر جوامع سیاسی معاصر تبدیل شده است و مباحث نظری مربوط به آن یکی از موضوعات مهم اندیشمندان حوزه مسائل اجتماعی اعم از جامعه شناسی ، جامعه شناسی سیاسی و علوم سیاسی می باشد . از طرفی تحلیل مسائل مربوط به حزب و تحزب مستلزم این است که ابتدا درک درست و روشنی از این مفهوم داشته باشیم و به اصطلاح حدود و ثغور موضوع مشخص گردد .

تعریف حزب :

پیش از پرداختن به مفهوم حزب تذکر این نکته حائز اهمیت است که اساسا در علوم اجتماعی ، تعریف مفاهیم از پیچیدگی و مشکلات خاصی برخوردار است . این مشکلات در واقع به تقسیم بندی این علوم باز می گردد که این علوم را در زمره علوم غیر دقیقه قرار میدهد و از طرفی هرگز توافقی کلی بر روی مفاهیمی که در این علوم وجود دارد نیز حاصل نشده است . بنابر این لازم است پیش از هر گونه بحثی در موضوعات علوم

اجتماعی آن را دقیقاً تعریف و تفسیر نمود تا با روشن شدن مقصود از آن اصطلاح و مفهوم ، از هر گونه سوء تفاهمی پیشگیری به عمل آید .

الف - تعریف لغوی

کاربرد لغوی کلمه حزب تاریخی بسیار طولانی دارد . در نظامهای باستان گروه هایی را که موجب تقسیم جمهوری ها می شدند حزب می خواندند . در ایتالیای عهد رنسانس دسته هایی را که دور افرادی مجتمع می شدند حزب می نامیدند . باشگاه هایی را که محل اجتماع نمایندگان مجالس انقلابی بود و همچنین کمیته هایی را که فراهم آورنده مقدمات انتخابات با شرط میزان پرداخت مالیات رای دهندگان بودند حزب می گفتند . در برابر این گروهها ، دسته های دیگر مرکز از سازمان های وسیع مردم که مبین افکار عمومی در دموکراسیهای نوین هستند نیز حزب نامیده می شوند .¹

در فرهنگ اسلامی نیز همانگونه که اشاره خواهد شد واژه حزب و احزاب به معنای دسته و گروهی که دارای هدف و آرمانهای مشترکی هستند اطلاق شده است .

مفهوم حزب در فرهنگ و ادبیات اسلامی و ایرانی :

در فرهنگ و ادبیات فارسی و عربی کلمه حزب به معنای «جماعتی از مردم ، سلاح ، پیروان و هم مسلکان شخص ، بهره و قسمت ، یک قسمت از شصت قسمت قرآن»² آمده است . راغب اصفهانی در فقه اللغة در معنای کلمه حزب آورده است : «الحزب جماعة فیها غلظ» . حزب گروه و جماعتی هستند که با شور و حماسه از آرمانهای مشترک خود دفاع می نمایند .³ برخی دیگر آورده اند که : «حزب تجمع گروهی است که بر اندیشه و هدف واحدی توافق داشته باشند و از آن با همیت دفاع نمایند» .⁴ در کتاب لغت لاروس عربی

¹ دوورژه موریس ، احزاب سیاسی ، ترجمه دکتر رضا علومی ، انتشارات امیر کبیر ، تهران ، 1357 ، ص 23

² خلیلی ، فرهنگ عربی به فارسی (ملخص از المنجد و منتهی الارب) ، کتابفروشی علی اکبر علمی ، ص 122 به نقل از ایوبی ، حجت الله ، پیدایی و پایایی احزاب سیاسی در غرب ، سروش ، تهران 79 ، ص 35

³ راغب اصفهانی ، مفردات ، تهران ، المكتبة المرتضویه ، 1362 ، ص 15 ، به نقل از ایوبی حجت الله ، همان

⁴ مصطفوی حسن ، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم ، تهران ، مرکز نشر کتاب ، بی تا ، ص 222 به نقل از ایوبی

حجت الله ، همان

برای کلمه حزب چهار معنای مختلف بیان شده است که عبارتند از : 1 - تجمع مردم در یک محل خاص 2 - تجمع مردم برای حمایت از کسی (غالباً با لام جاره می آید) 3 - تجمع مردم برای مقابله با فرد یا گروهی (که اغلب با حرف جر علی به کار می رود) 4 - گروه گروه شدن مردم⁵

در قرآن کریم مجموعاً 20 بار کلمه حزب با مشتقاتش به کار رفته است .

حزب : 7 بار

حزبه و حزبین : هرکدام یک بار

احزاب 11 بار

نام یکی از سوره های قرآن هم احزاب می باشد .

برخی از این آیات که در آنها حزب به کار رفته است عبارتند از :

(وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزَابِ فَالنَّارُ موعده...⁶) ، (وَمِنَ الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ...⁷) ، (فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ⁸) (ثُمَّ بَعَثْنَا لَهُمْ لِنَعْلَمَ أَيَّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا⁹) ، (أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ¹⁰) ، (فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ¹¹) و (أُولَئِكَ حِزْبُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ¹²) و سایر آیات

نکته شایان ذکر این است که در کلیه این موارد حزب همواره به مفهوم دسته ، طایفه ، فرقه و گروه به کار رفته است و به معنای حزب امروزی نمی باشد .

ب - تعریف اصطلاحی

⁵ ابوی حجت الله ، همان

⁶ هود: 17

⁷ رعد: 36

⁸ مریم: 37

⁹ کهف: 12

¹⁰ مجادله: 19

¹¹ مائده: 56

¹² مجادله: 22

احزاب سیاسی به معنای اصطلاحی آن پدیده هایی نو هستند . این احزاب همراه با دموکراسی - با توسعه پارلمان ها و انتخابات- بعد از انقلاب فرانسه و آمریکا به وجود آمدند و در آغاز «احزاب بزرگان» بودند یعنی کمیته های انتخاباتی نسبتا کوچک مرکب از افرادی که در حوزه انتخابیه یا منطقه انتخاباتی خود دارای نفوذ و ثروت بودند . با گسترش تدریجی حق رای و افزایش قدرت مجالس انتخابی ، احزاب سازمانی دائمی تر در مقیاس ملی به دست آوردند . اما تحول عمده بعدی تنها نزدیک به پایان قرن نوزدهم با ظهور احزاب کارگری و سوسیالیست (نخست در آلمان و اتریش) به وجود آمد که هدفشان گردآوری اعضا انبوه نه تنها برای تامین هزینه های مبارزات انتخاباتی و فعالیت های دیگر بلکه همچنین به عنوان وسیله آموزش و مشارکت سیاسی بود . از این زمان حزب دائمی توده گیر به صورت عامل مسلط در سیاست جوامع سرمایه داری غرب در آمده و در قرن بیستم به اشکال مختلف در سراسر دیگر نقاط دنیا نیز گسترش یافته است .¹³

با تمامی این احوال تعریف حزب همچون اکثر مفاهیم و اصطلاحاتی که در علوم انسانی و اجتماعی رواج دارد با دشواری هایی همراه است به گونه ای که امکان ارائه یک تعریف واحد از آن را با چالش مواجه می سازد . یکی از دشواری های عمده در تعریف این واژه این است که «در طی زمان این مفهوم تغییر کرده و در یک زمان و مکان هم چندین مفهوم از آن وجود داشته است» . از دشواری های دیگر در تعریف این واژه تعداد زیاد حزب ها و گوناگونی ویژگی های آنهاست . حزب های سیاسی در جهان به قدری فراوان و گوناگون اند که به سختی می توان ویژگی های آنها را در یک تعریف واحد گنجانید . سرانجام اشکال سومی که در تعریف حزب سیاسی وجود دارد اختلاف نظر دانشمندان علم سیاست بر سر وجه تسمیه حزب های غیر دموکرات می باشد . بسیاری از اندیشمندان علم سیاست باور دارند که واژه «حزب سیاسی» را تنها در مورد گروهی می توان به کار برد که هم معتقد

¹³ باتامور تام ، جامعه شناسی سیاسی ، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی ، انتشارات کیهان ، تهران ، 1366 ، ص 64

به اصول و مبانی مردمسالاری باشد و هم در تشکیلات و ساخت خود از این اصول و مبانی پیروی نماید. آنها معتقدند گروه هایی را که از نظام مردمسالاری حمایت نکنند و یا در تشکیلات داخلی خود رعایت اصول مردمسالاری را ننمایند و لو آنکه عنوان «حزب» بر خود گذاشته باشند نمی توان «حزب سیاسی» نامید.^{۱۴}

از طرفی اندیشمندان حوزه سیاست برای حزب تعاریف مختلفی را ارائه نموده اند. دوورژه در کتاب «حزب های سیاسی» در تعریف حزب می نویسد: «یک حزب ... مجموعه ای از گروه های اجتماعی و پراکنده در اطراف کشور است (قسمت ها، کمیته ها، انجمن ها و غیره) که از طریق سازمان های هماهنگ کننده به هم پیوسته اند.»

دشواری تعریف دوورژه از حزب، دامنه شمول آن است. بر مبنای این تعریف می توان بسیاری از سازمان های مذهبی، اقتصادی و صنعتی را نیز حزب نامید. چون این سازمان ها نیز متشکل از گروه هایی هستند که در سراسر کشور پراکنده بوده و با یکدیگر ارتباط و هماهنگی دارند. لیکن وی در بحثی از هدف های حزب دامنه شمول مفهوم حزب را به مراتب محدودتر می سازد.^{۱۵} او در کتاب اصول علم سیاست می نویسد: «هدف مستقیم احزاب به چنگ آوردن قدرت یا شرکت در اعمال آنست، احزاب در پی آنند که در انتخابات کرسیهایی به دست آورند نمایندگان و وزرایی داشته باشند و حکومت را به دست گیرند.»^{۱۶} دشواری این تعریف نیز این است که کوشش برای به دست آوردن قدرت و یا شرکت در اعمال آن منحصر به حزب های سیاسی نبوده و جزء هدف های اکثر و بلکه کلیه گروه های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی است. در حالی که تعریف مزبور تمایزی بین حزب و سایر گروهها قائل نمی شود.^{۱۷}

¹⁴ محمدی نژاد حسن، احزاب سیاسی، انتشارات امیر کبیر، تهران، 1355، ص 33

¹⁵ محمدی نژاد حسن، احزاب سیاسی، انتشارات امیر کبیر، تهران، 1355، ص 38

¹⁶ مورس دوورژه، اصول علم سیاست، ترجمه ابوالفضل قاضی، ص 153 به نقل از حسن محمدی نژاد، همان، ص 39

¹⁷ همان

در دایره المعارف دموکراسی در تعریف حزب چنین آمده است: «حزب سیاسی عبارتست از گروه یا سازمانی که می کوشد نامزدهای مورد نظرش را با عنوان و هویتی خاص به قدرت برساند.»^{۱۸}

به اعتقاد ماکس وبر، احزاب، تشکیلات و سازمان هایی هستند که در صدد کسب قدرت برای اعضای خود می باشند. احزاب سیاسی جمعیت های اختیاری هستند که اعضای آن می کوشند روسای خود را به قدرت برسانند و از این طریق به برخی امتیازات مادی و معنوی چون تحقق برنامه های سیاسی دلخواه خود یا نیل به برخی منافع شخصی یا هر دو دست یابند.^{۱۹}

علاوه بر این تعریف، تعاریف دیگری هم وجود دارد که تفاوت های ماهوی به ویژه در زمینه هدف گذاری حزب با تعاریف رایج دارد و بر اساس آنها حزب، با مبانی دینی سازگاری بیشتری دارد که در ادامه به آن اشاره خواهد شد.

در مجموع با بررسی تعاریف مختلف مربوط به حزب در می یابیم که امروزه تعریف واحد و مشخصی از حزب که بتوان بر روی آن توافق عمومی نمود وجود ندارد و عمده تعاریفی که در مورد احزاب به کار رفته است تعاریفی است که نمی توان آنها را جامع و مانع دانست. از طرفی عمده این تعاریف با توجه به واقعیت های موجود صورت می پذیرد و در نتیجه نمی تواند شامل تمامی اشکال متصور حزب گردد بدین معنا که مثلاً با بررسی احزاب آمریکا و یا انگلیس و مقایسه آن با احزاب مستقر در کشورهای بلوک شرق به ترسیم نظام های حزبی، اشکال و کارکردهای مخلف آن پرداخته می شود و گاه از این طریق اقدام به خارج نمودن احزابی که خارج از احزاب موجود و نظام یافته هستند می

¹⁸ سیمور مارتین لیپست، دایره المعارف دموکراسی، ت رجمه به سرپرستی کامران فانی و نورالله مرادی، تهران وزارت خارجه، 1383، جلد 2 ص 602

¹⁹ محمد غفوری، آیین های حزبی و آیین های انتخاباتی، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، ش 147 و 148، آذر و دی 1378، ص 142

نمایند و این خود ضعف بزرگی می باشد که به بسته شدن تکوین احزاب جدید با مشخصات، ویژگی ها و کارکردهای جدید می انجامد. بنابر این به نظر می رسد بهتر باشد به منظور تعریف حزب از «غیریت سازی» استفاده نماییم به این معنا که هر آنچه را که در جامعه به عنوان حزب شناخته می شود را مورد بررسی قرار دهیم و با مولفه هایی که گروهی را یقیناً از حزب بودن خارج می سازد مورد مقایسه قرار دهیم و در صورتی که فاقد این ویژگی ها بود نام حزب را بر آن اطلاق نماییم. به عنوان مثال حزب در عرف سیاسی، به گروه های فعال در عرصه سیاسی اطلاق می شود و به همین جهت اگر گروهی شبیه به حزب بود ولی صرفاً به دنبال فعالیت های خیریه مثل حمایت از کودکان سرطانی می باشد نمی توان حزب اطلاق کرد. لذا از آنجایی که فعالیت سیاسی یکی از مولفه های قطعی احزاب می باشد به این ترتیب گروه های همفکری که تشکیلاتی همچون حزب دارند و برخی کارویژه های حزبی همچون آموزش مردم را هم انجام می دهند ولی موضوع فعالیتشان سیاسی نمی باشد قطعاً از شمول این تعریف خارج می شوند. البته در انتخاب کارویژه حزبی نیز باید مولفه هایی را به عنوان مولفه ها و کارویژه های حزبی قبول کرد و بر اساس آن به بررسی احزاب پرداخت که این مولفه ها مورد قبول همگان باشند به گونه ای که هر کسی با هر فهمی و با تعلق به هر دیدگاهی، آن را به عنوان کارویژه حزبی بداند که به نظر می رسد این کارویژه های مشترک عبارتند از فعالیت سیاسی به شکل منسجم و هماهنگ با اعضای حزب، تلاش برای کسب قدرت، تلاش برای ارتقای جامعه پذیری سیاسی.

بر این اساس در تعریف جامع حزب سیاسی بهتر است این تعریف مورد استفاده قرار گیرد: «حزب سیاسی عبارت است از یک تشکل منسجم و هماهنگ که با هدف نیل به اهداف تعیین شده حزبی از قبیل قدرت سیاسی و یا افزایش جامعه پذیری سیاسی و ارتقای سطح آگاهی سیاسی مردم به فعالیت سیاسی دست می زند»

یکی از وجوه مثبت این تعریف در کشوری همچون جمهوری اسلامی ایران مشخص می شود که در آن گروهها و تشکلهای فراوانی وجود دارند که با کارکردهای حزبی فاقد عنوان حزب هستند ولی در بررسی جریان شناسی های احزاب همواره از آنها به عنوان جریانهای حزبی یاد می شود و از طرفی قوانین مربوط به احزاب نیز شامل آنها می شود. از طرفی دیگر بر اساس این تعریف برخی دیدگاهها در مورد حزب مطلوب - که در آینده از آن بحث خواهد شد و ناظر به حزبی است که در آن دست یابی به قدرت هدف نیست بلکه ارتقای سطح آگاهی مردم به منظور کسب توانایی در خود آنان برای انتخاب مد نظر بود - نیز شامل این تعریف می شود. بنابر این این تعریف جامع تر از سایر تعاریف می باشد و هر گونه حزبی با هر نوع هدفی را شامل می گردد.

ضرورت ها و انگیزه های پیدایش حزب :

در مورد انگیزه هایی که ایجاد احزاب در دوران جدید را ضرورت می بخشد مطالب مختلفی توسط اندیشمندان حوزه جامعه شناسی سیاسی گفته شده است. در این میان روبرت میخلز معتقد است یکی از مهمترین دلایل ضرورت بخش وجود احزاب عوامل فنی و اداری در جوامع مدرن می باشد که ویژگی مهم آن لزوم اتکا به دموکراسی می باشد. وی در راستای این دیدگاه خود دو مقدمه را ذکر کرده و آنگاه به نتیجه گیری می پردازد. در این تحلیل مقدمه اول مربوط به ضرورت وجود سازمان در دوران جدید می باشد :

«وجود دموکراسی بدون سازمان متصور نیست، ... ما در عصری زندگی می کنیم که اندیشه همکاری و همیاری تا آنجا در اذهان رسوخ کرده است که میلیونرها هم لزوم اتخاذ تدابیر مشترک را حس می کنند ... اصل سازماندهی باید به مثابه شرط اساسی مبارزه سیاسی توده ها تلقی شود.²⁰» وی در مقدمه دوم به عدم امکان فنی و عملی حکومت مستقیم مردم اشاره می کند «کمال مطلوب عملی دموکراسی عبارتست از خود حکومتی توده ها بر اساس

²⁰ میخلز، روبرت، جامعه شناسی احزاب سیاسی، ترجمه دکتر احمد نقیب زاده، نشر قومس، تهران 1381، ص 21

تصمیمات مجمع خلقی.^{۲۱} اما از طرفی تحقق چنین حکومتی عملاً امکان پذیر نمی باشد . علت این امر دلایل مختلفی دارد اما «جالب ترین دلیلی که علیه عدم امکان تحقق حاکمیت توده ها اقامه شده است عبارت از عدم امکان فنی و عملی تحقق این امر است . صرف اینکه بخواهند مجامع مشورتی منظمی تشکیل دهند که بیش از هزار نفر عضو داشته باشد آنگاه با مشکلات بزرگی از نظر زمان و مکان مواجه می شوند و از نظر شکل شناسی اگر مثلاً شمار این افراد به ده هزار نفر برسد عملاً برقراری ارتباطات بین آنها امکان پذیر نیست . حتی با تصور وجود وسائل ارتباطی کامل تر از آنچه ما در اختیار داریم چگونه ممکن است چنین جمعیتی را در ساعتی مقرر در محلی معین گرد آورد ، آن هم نه یک بار بلکه به طور مکرر که مقتضای زندگی حزبی است ... بدین سان وجود نمایندگانی لازم می شود که به عنوان وکیل واقعی توده مردم تحقق اراده آنها را تضمین کنند . حتی در داخل صادقانه ترین گروههای دموکراتیک الزاماً امور جاری ، تهیه و انجام اعمال مهمتر را به افراد واگذار می کنند»^{۲۲} میخلز معتقد است اتکای سازمان به قالب نمایندگی از میان توده ها تنها در ابعاد کوچک قابل اعمال است ولی امروزه در جوامع جدید که هم خود پیچیده هستند و هم وظایف نمایندگان پیچیده تر شده است نمایندگی مستلزم لیاقت های شخصی خاصی می باشد^{۲۳} . بر این اساس دست یافتن به این لیاقت ها از عهده نهادی بر می آید که امروزه به عنوان حزب نامیده می شود . از منظر میخلز : «در احزاب سیاسی جدید آنچه از روسا خواسته می شود این است که خود را رسماً وقف حزب نمایند . همچنین بر ضرورت یک طبقه سیاسی حرفه ای و یک طبقه اهل فن سیاسی کارآموده و برجسته تاکید می شود .^{۲۴}»

²¹ همان ، ص 25

²² همان ، ص 23

²³ همان ، ص 25

²⁴ همان

موريس دوورژه برای حزب دو منشا درونی و بیرونی می داند که منشا درونی بیشتر انتخاباتی و پارلمانی می باشد. وی معتقد است ابتدا دسته های پارلمانی که در طول تاریخ و در همه مجامع سیاسی قبل از برقراری سیستم انتخاباتی وجود داشته است به انگیزه های مختلف از جمله دلایل ایدئولوژیک و حتی فساد حاکم بر جوامع سیاسی اقدام به سازمان یابی در قالب گروه های پارلمانی جدید و بر اساس دکترین واحد نمودند. از طرفی به برخی دلایل از جمله گسترش حق رای و احتمال عدم شناخت کاندیداها توسط مردم و تجربه انتخاب های نادرست که در اثر عدم شناخت حاصل می شد باعث تشکیل کمیته های انتخاباتی شد. در این زمینه دوورژه چنین مثال می زند «بسیاری از مشاغل عمومی در آمریکا انتخابی هستند و اگر اخذ رای همگانی به وسیله سازمان ویژه و کیتته هایی هدایت نشود متشتت خواهد بود. از طرف دیگر انتخابات رئیس جمهور آمریکا با اکثریت نسبی است فلذا دخالت کمیته های منظمی برای جلوگیری از تقسیم آراء ضروری است. وانگهی هجوم مهاجمین به آمریکا دائما ادامه دارد و این عده که در میان رای دهندگان قرار می گیرند مطلقا از سیاست آمریکا اطلاع ندارند و چون کاندیداها را نمی شناسند آراء آنان باید به وسیله کمیته ها هدایت شود»²⁵

پس از ایجاد این دو دسته مادر (گروههای پارلمانی و کیتته های انتخاباتی) استقرار یک هماهنگی دایمی میان این دسته ها و پدید آمدن پیوندهای منظم میان آنها عامل اساسی برای تشکیل یک حزب حقیقی بود. زیرا عموما یک گروه پارلمانی نقش اساسی را در این مرحله نهایی تکوین حزب ایفا می کند. در مرحله قبل از تشکیل حزب، گروه پارلمانی، میان فعالیت نمایندگان هماهنگی پدید می آورد و هر نماینده ای نیز کوشش می کند روابط خود را با کمیته خاص انتخاباتی خویش گسترش دهد زیرا انتخاب مجدد او بستگی به نظر این کمیته داشت. کمیته های مختلف بر اثر همکاری منتخبین خویش به طور غیرمستقیم

²⁵ موريس دو ورژه، احزاب سیاسی، ترجمه دکتر رضا علمي، ص 29

با هم پیوستگی داشتند و این کیفیت موجب گردید که روابط شخصی به روابط تشکیلاتی تبدیل شود و بدین نحو سند ولادت حزبی رسماً تنظیم گردید.^{۲۶}

موریس دو ورژه علاوه بر انگیزه های انتخاباتی و پارلمانی به نقش مبدا برونی احزاب در تکوین احزاب نیز اشاره می کند. وی معتقد است «در بسیار از موارد مجموع سازمانهای یک حزب محصول یک سازمان قبلی است که هنوز فعالیتش جنبه انتخاباتی و پارلمانی نداشته است. می توان گفت در این نوع موارد منشا وجود حزب یک سازمان انتخاباتی و غیر پارلمانی است»^{۲۷} وی در مورد توضیح این مطلب سندیکاها، تعاونی های روستایی و گروههای شغلی دهقانان را به عنوان نمونه هایی از گروهها و انجمنهای غیر پارلمانی که در تکوین حزب نقش داشتند نام می برد و به عنوان مثال می نویسد: «بسیاری از احزاب سوسیالیست مستقیماً به وسیله سندیکاها ایجاد شده اند... حزب کارگر انگلیس نیز به موجب تصمیم کنگره کارگران در 1899 م پدید آمد و به عنوان یک تشکیلات انتخاباتی و پارلمانی اعلام گردید.^{۲۸}»

آنچه گفته شد ضرورت هایی بود که باعث شده است تا احزاب سیاسی در غرب متولد شوند و علاوه بر این موارد دیدگاه های دیگری در باره ضرورت پیدایش و تداوم احزاب فارغ از جغرافیای خاص پیدایش احزاب به ویژه در جمهوری اسلامی ایران گفته شده است که در فصول آینده به صورت مفصل به آنها اشاره خواهد شد.

پیشینه حزب در اسلام

همانگونه که گفته شد حزب به مفهوم لغوی آن در ادبیات اسلامی و به طور خاص در قرآن کریم بارها مورد استفاده قرار گرفته است که البته در تمامی آنها حزب به معنای گروه و دسته آمده است و نه حزب به معنای اصطلاحی امروزی. اما در مورد وجود گروههایی با

²⁶ موریس دو ورژیه، همان ص 29

²⁷ همان، ص 30

²⁸ همان، ص 30

ماهیت و کارکرد حزبی در تاریخ اسلامی دو نوع دیدگاه را می توان یافت که عبارتند از اینک:

- حزب پدیده جدید و مربوط به دوران مدرن است و هیچ سابقه ای در تاریخ گذشته ندارد اساساً حزب زمانی به وجود آمد که نظامهای مردم سالار به وجود آمدند .
 - حزب پدیده ای است که اگر چه ظاهری مدرن دارد اما در تاریخ اسلام شواهدی از برخی گروهها داریم که به شکل حزب امروزی فعالیت می کردند .
- مقام معظم رهبری که از جمله طرفداران نظریه دوم می باشد در پاسخ یکی از دانشجویان در سال 1358 چنین می فرماید :

از اول اسلام تا دوران حکومت های اسلامی، حزب وجود داشت . از طرف بالاترین چهره های اسلام، حزب بود. پیغمبر(ص) در مکه مسلمان هایی را که به وجود آورد در حقیقت، حزبی بوجود آورد که تشکیلاتی و حزبی و زیرزمینی کار می کردند. بعد هم که اسلام ظاهر شد دعوت پیامبر به شکل حزبی بود؛ یعنی به همان معنایی که حزب در فرهنگ امروز جهانی دارد و بعد از این که پیامبر به حکومت رسید حزب، دیگر قهراً با آن فلسفه باقی نماند و شکل حکومت پیدا کرد. اما بعد از پیامبر، امیر المومنین یقیناً حزب داشت بنده ردپای تشکیلات پنهانی امیر المومنین را در تاریخ پیدا کرده ام و در «زندگینامهء ائمه» در بحث هایی که در دوران اختناق از سال 50 تا 56 بارها برای اجتماعات بزرگ و کوچک گفته و ثابت کرده ام و تشیع در روزگار نخستین در حقیقت حزب امامت و حزب ائمه بود .²⁹

از نظر برخی دیگر از صاحب نظرانی که حزب را دارای پیشینه تاریخی در اسلام می دانند مثل عبدالله علائی عمده ترین احزابی که پس از پیامبر اکرم در جامعه اسلامی فعالیت می کردند عبارتند از :

1. حزب نفاق و منافقان

²⁹²⁹ بهرام اخوان کاظمی ، تحزب در اندیشه رهبران جمهوری اسلامی ، مجله حکومت اسلامی ش 46 ، ص 168

2. حزب اموی
 3. حزب مثلث ابوبکر، عمر و ابو عبیده جراح
 4. حزب انصار
 5. قریش و حزب مهاجران
 6. دوتیره مهم عدنانی و قحطانی
 7. شیعه و تشیع یا حزب اهل بیت یا حزب پاسداران اسلام
 8. حزب ملت یا مردم که اعضای این حزب مرکب از ابی ذر غفاری در ربذه و شام، مالک اشتر در مصر، محمد بن ابی حذیفه و محمد بن ابی بکر بودند که خصیصه آن تندروی بود
- ۳۰.
- البته علائلی خود نیز در نهایت اعتراف می کند که: اگر ما واژه حزب را بر اینان اطلاق می کنیم به عنوان عمومی و مجازی آن است و گرنه حزب بدان معنا که امروز مصطلح است بر هیچ گروهی به جز حزب اموی اختصاص پیدا نمی کند.^{۳۱}
- نظر نگارنده نیز بر این است که حزب به معنای مصطلح و امروزی آن که دارای چارچوب و کارکرد خاص می باشد امری مدرن بوده و در تاریخ گذشته اسلام سابقه ندارد.

الگوی تحلیل چشم انداز

آینده پژوهی در ابتدای قرن بیستم میلادی در اندیشه های دانشمندانی چون والز واکبرن مطرح شد به گونه ای که در دهه 1940 م. نخستین پروژه آینده پژوهی به شکلی موفقیت آمیز انجام شد. اما دانش آینده پژوهی به شکل امروزی آن پس از پایان جنگ جهانی دوم

³⁰ العلائلی عبدالله، برترین هدف در برترین نهاد، ترجمه سید مهدی جعفری، تهران سازمان چاپ و انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ج 2 ص 123

³¹ همان، ص 133 به نقل از حزب و تحزب در اندیشه اسلامی، دکتر بهرام اخوان کاظمی، مجله مطالعات اسلامی شماره

در اندیشگاه رند شکل گرفت . در این دانشگاه ، این دانش به یک رشته علمی و دانشگاهی مبدل گشت . آینده پژوهی تلاشی نظام مند و علمی از آینده و سیاست گذاری پیش نگر است که به چه شکلی از فرصت استفاده کنیم و آن را برای آینده به کار گیریم^{۳۳} .

آینده پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش هایی است که با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع و الگوها ، به تجسم آینده های بالقوه و برنامه ریزی برای آنها می پردازد . آینده پژوهی منعکس می کند که چگونه از دل تغییرات (یا تغییر نکردن) «امروز» ، واقعیت «فردا» تولد می یابد.^{۳۳}

در آینده پژوهی از روش های مختلفی استفاده می شود که برخی از آنها عبارتند از : دیده بانی ، دلفی ، تجزیه و تحلیل روندها ، تجزیه و تحلیل پیشران ها ، سناریو پردازی ، چشم انداز ، مدل سازی ، شبیه سازی^{۳۴} و ... که عمدتاً در ترسیم سیاست گذاری های بلند مدت نظام سیاسی از روش چشم انداز استفاده می شود .

تعریف چشم انداز^{۳۵}

واژه «Vision» یا چشم انداز در فرهنگ آکسفورد این گونه معنا شده است : «فضایی که آن را از موقعیتی خاص می توان دید ، ایده یا تصویری در ذهن ، رویا یا تجربه ای این چنینی ، به خصوص از نوع مذهبی ، توانایی تفکر در باره برنامه ای در آینده».^{۳۶}

³² عبدالرحیم پدرام و همکاران ، آینده پژوهی مفاهیم و روش ، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی ، 1388 ، ص 67

³³ محمود علی پور گرجی ، کاربرد روش چشم انداز در آزادی سیاسی جمهوری اسلامی ایران ، انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه ، قم ، 1392 ، ص 25

³⁴ روح الله قدیری ، بررسی و شناخت روش های مطالعه آینده ، تهران ، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی ، موسسه آموزشی و تحقیقات صنایع دفاعی ، بی تا ، ص 9

³⁵ غلامرضا بهروزلک و محمود علی پور گرجی ، کاربرد روش چشم انداز در مطالعات سیاسی ، فصلنامه علوم سیاسی ، شماره 53 ، بهار 1390 ، ص 64

³⁶ oxford advanced learner dictionary, 2004.

از مجموع این معانی می توان چنین نتیجه گرفت که در اصطلاح لغوی ، یکی از عناصر اصلی چشم انداز «تصویری از آینده است» . در ادبیات آینده پژوهی نیز طیف وسیعی از تعاریف در باره چشم انداز وجود دارد که بر «تصویری از آینده» تاکید دارد :

- چشم انداز ، یک تصویر ذهنی است که به وسیله قدرت تصور و البته به صورت غیر خیالی تهیه می شود .

- تصویری از آینده مطلوب و پاسخی به این پرسش که «ما می خواهیم چه چیزی بیافرینیم؟» در این تعریف ، بر خلاف رویکرد سنتی ، چشم انداز ، آینده ای نیست که باید پیش بینی شود بلکه فردایی است که باید خلق شود .

آنچه که در این تعاریف بر آن پای فشرده می شود آن است که چشم انداز ، توانایی نگرستن به فراتر از واقعیت موجود ، خلق و ابداع آنچه اکنون وجود ندارد ، تبدیل شدن به آنچه که اکنون نیستم ، توانایی زندگی در آرمان است . بنابر این چشم انداز عبارت است از تصویری مثبت از آینده مطلوب ، تصویری از اینکه آینده باید چگونه باشد³⁷ .

استلزامات تدوین چشم انداز

در ترسیم چشم انداز لازم است چند ویژگی مد نظر قرار گیرد که عبارتند از :

1. قابل دست یابی باشد و نه اینکه به چشم اندازی محال منجر شود .
2. این چشم انداز در حال حاضر وجود نداشته و باید در آینده محقق شود .
3. محصول ارزش های اساسی و اهداف بنیادین باشد .
4. باید کلیدی ترین ارزش ها ، آرمان ها و اهداف در نظام سیاسی از طریق چشم انداز بیان شوند تا درک روشنی از شرایط کنونی ارائه دهند و نقشه راهی برای آینده باشند .
5. باید در پی تغییر وضع موجود ، برتر از وضع موجود و آینده محور باشد .

6. چنان جزئی و محدود نباشد که مانع از خلاقیت و نوآوری شود .
7. باید برانگیزنده مشارکت همگانی و مشوق حرکت به سوی هدف مد نظر در چشم انداز باشد .

انواع رویکردها در تدوین چشم انداز³⁸

آینده پژوهی برای مطالعه آینده از سه رویکرد اکتشافی ، هنجاری و تصویر پردازی بهره می گیرد که عبارتند از موارد ذیل :

1. رویکرد تحلیلی ؛ آینده پژوهی اکتشافی :
رویکرد اکتشافی در پی کشف آینده است . این رویکرد از زمان حال شروع شده و رو به سوی آینده دارد و به اصطلاح رو به بیرون است و تلاش می کند تحت شرایط مختلف ، کشف کند که کدام آینده رخ می دهد . این رویکرد با این پرسش که «آینده چگونه می تواند باشد؟» و «چه آینده هایی را می توان ساخت؟» رو به روست .
2. رویکرد هنجاری ؛ آینده پژوهی تجویزی :
رویکرد هنجاری از یک موقعیت مطلوب در آینده شروع کرده ، به زمان حال می رسد و چگونگی تحقق آن موقعیت مطلوب در آینده را بررسی می کند ؛ و به اصطلاح رو به درون است . این رویکرد با پرسش هایی چون «آینده باید چگونه باشد» و «چه آینده ای را باید ساخت» به پژوهش می پردازد . در این رویکرد ، آینده جایی نیست که به آن جا می رویم ، بلکه جایی است که آن را به وجود می آوریم . بنابر این رویکرد ، راه هایی که به آینده ختم می شوند یافتنی نیستند بلکه ساختنی اند .
3. رویکرد تصویر پردازی : رویکرد تصویر پرداز با پرسش «آینده بهتر است چگونه باشد؟» پژوهش را آغاز می کند.

³⁸ محمود علی پور گرجی ، کاربرد روش چشم انداز در آزادی سیاسی جمهوری اسلامی ایران ، همان ، ص 28

باتوجه به سه رویکرد فوق در تدوین چشم انداز ، روشی که در این پژوهش انتخاب شده است روش هنجاری است که تلاش می کند تا با ارائه راهکار هایی به تمام بخش های جامعه از جمله فعالان سیاسی ، آینده ای بایسته را در افق زمانی آینده ترسیم نماید .

مراحل تدوین چشم انداز

در باره تدوین چشم انداز ، اتفاق نظری وجود ندارد و هر یک از اندیشمندان آینده پژوه مراحل تدوین مختلفی را بیان کرده است که از میان آنها دیدگاه دو اندیشمند قابل توجه بوده و در این پژوهش مورد استفاده قرار خواهد گرفت که عبارتند از مارتالیزلی و ادوارد لیندامن .

مارتالیزلی در کتابی با نام چشم اندازهای دلیرانه ، فرایند تدوین چشم انداز را در هفت گام مطرح کرده است³⁹ :

گام نخست : تاریخچه ؛ تسهیم برهه های مهم و امکانات ، در این مرحله بر پویش محیطی تاکید می شود و تاریخ به برهه های مهم تقسیم می شود .

گام دوم ، ارزش ها ؛ تبیین موضوعاتی به نام ارزش ها که بیشترین اهمیت را دارند .

گام سوم : انتخاب آنچه می خواهید ؛ برای مثال ، ده سال آینده ایده آل نظام سیاسی در زمینه احزاب سیاسی چه خواهد بود.

گام چهارم : اقدام ؛ شکل بخشیدن به رفتارها و ظرفیت ها .

گام پنجم : هویت ؛ صیقلی کردن تصویر از آینده .

گام ششم : همکاری ؛ محقق کردن هدف ، چگونه ایده (ایده ده سال آینده ایده آل نظام سیاسی در احزاب) بر نظام سیاسی تاثیر می گذارد .

گام هفتم : چشم انداز ؛ ترسیم آینده .

³⁹ همان ، ص 32

ادوارد لیندامن هم به همراه رونالد لیپیت روش چشم انداز را با هشت مرحله تدوین کرده اند⁴⁰ :

مرحله نخست : بررسی تاریخچه عمومی با هدف ایجاد درک مشترک .

مرحله دوم : شناسایی قوت ها و ضعف ها ، توفان فکری و تهیه فهرست افتخارات و پشیمانی ها .

مرحله سوم : شناسایی ارزش ها و باورهای بنیادین و بحث کردن پیرامون اینکه کدام یک از آنها را باید نگاه داشت و از کدام باید دست کشید .

مرحله چهارم : شناسایی رویدادها ، پیشرفت ها و روندهای مرتبط که می توانند بر حرکت به سوی آینده مطلوب تاثیر بگذارند .

مرحله پنجم : خلق چشم اندازی از آینده مطلوب که شفاف ، حاوی جزئیات و قابل فهم باشد .

مرحله ششم : بیان چشم اندازهای آینده به زبان هدف عملی .

مرحله هفتم : برنامه ریزی برای اقدام ، طراحی گام های برنامه ریزی شده و تعیین متولی برای هر یک از آنها .

با توجه به آنچه گفته شد الگویی که در این پژوهش مورد استفاده قرار خواهد گرفت ترکیبی از برخی مراحل دو الگوی فوق می باشد که در مجموع چند مرحله را پیش روی این پژوهش قرار می دهد :

مرحله نخست : تعیین ارزش ها و شاخصه های اساسی و اعتبار سنجی موضوع حزب و تحزب بر اساس آن ارزش ها و شاخصه ها

مرحله دوم : پویش منابع و پیمایش محیط ؛ در این مرحله تلاش می شود تا با ارائه تصویری دقیق از وضع موجود احزاب ، برای نظام سیاسی این امکان فراهم شود که بداند برای دست یابی به وضعیت مطلوب باید چه تغییراتی را ایجاد نماید . بر این اساس در این

⁴⁰ همان ، ص 33

تحقیق تلاش می شود تا از منابع و اسناد بالادستی همچون قانون اساسی و دیدگاه رهبران عالی نظام اسلامی در راستای پویش منابع بهره گرفته شود و در زمینه پیمایش محیطی نیز با تقسیم بندی تاریخ سیاسی کشور به برهه های مهم ، فراز و فرود موضوع حزب در هر یک از این برهه ها مورد تحقیق قرار خواهد گرفت که این برهه ها را می توان به چهار دوره تقسیم کرد : 1357 تا 1360 ، 1360 تا 1368 ، 1368 تا 1376 ، 1376 تا 1384 و 1384 تا به امروز (1392) .

مرحله سوم : آینده تصویر شده مطلوب از حزب و تحزب در نظام جمهوری اسلامی و در واقع جایگاهی که حزب باید از آن برخوردار باشد با توجه به امکانات ، ارزش ها و اهداف بنیادین و نیز با عنایت به اسنادی که به ترسیم افق های آینده کشور می پردازند از جمله سند چشم انداز بیست ساله نظام جمهوری اسلامی ایران .

مرحله چهارم : برنامه اقدام (Action Plan) که در آن ضمن یک آسیب شناسی و بررسی چالش هایی که باعث عدم مطلوب بودن وضعیت احزاب در نظام جمهوری اسلامی ایران شده است راهکارها و اقدامات مناسب برای رسیدن از وضع موجود به وضع مطلوب مورد بررسی قرار می گیرد .

نتیجه فصل 1 :

حزب و تحزب امروزه یکی از مهم ترین موضوعات جوامع سیاسی معاصر می باشد که مباحث آن مورد توجه اندیشمندان حوزه مسائل اجتماعی قرار گرفته است . یکی از مهم ترین مباحث مرتبط با این موضوع که در مباحث آینده پژوهی دارای کاربرد می باشد عبارت است از ترسیم «چشم انداز حزب در یک نظام سیاسی» . بر این اساس در این تحقیق در صدد بر آمدیم تا به «چشم انداز تحزب در جمهوری اسلامی» بپردازیم ، به این معنا که تلاش می شود تا با بررسی این موضوع از منظر ارزش های بنیادین ، بررسی وضعیت حال (پیمایش محیطی) و ترسیم آینده مطلوب راهکار انتقال از وضع موجود به آینده ایده آل بررسی شود . در همین راستا در فصل 1 دو مساله مورد توجه قرار گرفته است ، نخست اینکه با توجه به اینکه تحلیل مسائل و موضوعات مرتبط با آن مستلزم این است که ابتدا درک درست و روشنی از این مفهوم داشته باشیم و به اصطلاح حدود و ثغور موضوع مشخص گردد ، تلاش شده است تا با بررسی معنای لغوی و اصطلاحی «حزب» و دیدگاه هایی که در این زمینه ارائه شده است و نیز تحقیق پیرامون نقاط ضعف و قوت این تعاریف در نهایت معنای مشترک و جامعی به دست آید که هم شامل همه احزاب سیاسی موجود و حتی گروه های سیاسی که اگر چه ظاهراً عنوان حزب ندارند اما در واقع فعالیت حزبی دارند - همچون بسیاری از گروه ها و تشکل های سیاسی موجود در جمهوری اسلامی ایران که قانون فعالیت احزاب شامل آنهاست - بشود و هم دامنه شمولیت آن گروه ها و تشکل های غیر سیاسی را شامل نباشد که برای ارائه چنین تعریفی از فرایند «غیریت سازی» استفاده شده است به این معنا که هر آنچه را که در جامعه به عنوان حزب شناخته می شود را مورد بررسی قرار داده و با مولفه هایی که گروهی را یقیناً از حزب بودن خارج می سازد مورد مقایسه قرار دادیم و در صورتی که فاقد این ویژگی ها بود نام حزب را بر آن اطلاق نماییم ، چنانکه با همین فرایند گروه های شبه حزبی که صرفاً به دنبال فعالیت های خیریه مثل حمایت از کودکان سرطانی از این تعریف خارج شدند .

بر این اساس تعریفی که به عنوان تعریف جامع حزب سیاسی در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است عبارت است از تعریف ذیل: «حزب سیاسی عبارت است از یک تشکل منسجم و هماهنگ که با هدف نیل به اهداف تعیین شده حزبی از قبیل قدرت سیاسی و یا افزایش جامعه پذیری سیاسی و ارتقای سطح آگاهی سیاسی مردم به فعالیت سیاسی دست می زند»

بحث دیگری که در فصل اول بدان پرداخته شده است ارائه یک الگوی تحلیل برای چشم انداز می باشد که برای ارائه چنین الگویی ابتدا تعریف و تاریخچه ای از این الگو بیان شده است که یکی از این تعاریف به شرح ذیل می باشد:

« آینده پژوهی مشتمل بر مجموعه تلاش هایی است که با استفاده از تجزیه و تحلیل منابع و الگوها، به تجسم آینده های بالقوه و برنامه ریزی برای آنها می پردازد. آینده پژوهی منعکس می کند که چگونه از دل تغییرات (یا تغییر نکردن) «امروز»، واقعیت «فردا» تولد می یابد.»

پس از تعریف آینده پژوهی، نکته مهمی که در فصل اول مورد توجه قرار گرفته است این است که برای آینده پژوهی از روش های مختلفی استفاده می شود که برخی از آنها عبارتند از: دیده بانی، دلفی، تجزیه و تحلیل روندها، تجزیه و تحلیل پیشرانها، سناریو پردازی، چشم انداز، مدل سازی، شبیه سازی و... از میان این روش ها نیز روشی که عمدتاً در ترسیم سیاست گذاری های بلند مدت نظام سیاسی مورد استفاده قرار می گیرد عبارت است از: «روش چشم انداز» که تعریف آن به این صورت است: «تصویری مثبت از آینده مطلوب، تصویری از اینکه آینده باید چگونه باشد.»

از سویی دیگر در ترسیم چشم انداز رویکردهای مختلفی وجود دارد از جمله رویکرد تحلیلی (آینده پژوهی اکتشافی)، رویکرد هنجاری (آینده پژوهی تجویزی) و رویکرد تصویر پردازی که روش مورد استفاده در این پژوهش، روش هنجاری است که تلاش می

کند تا با ارائه راهکار هایی به تمام بخش های جامعه از جمله فعالان سیاسی ، آینده ای بایسته را در افق زمانی آینده ترسیم نماید .

نکته دیگر مراحل ترسیم چشم انداز می باشد که باز دیدگاه های مختلفی در زمینه آن وجود دارد که الگویی که این پژوهش مورد استفاده قرار می گیرد ترکیبی از برخی مراحل دو الگوی مارتا لیزلی و ادوارد لیندامن می باشد که در مجموع چند مرحله را پیش روی این پژوهش قرار می دهد :

مرحله نخست : تعیین ارزش ها و شاخصه های اساسی و اعتبار سنجی موضوع حزب و تحزب بر اساس آن ارزش ها و شاخصه ها .

مرحله دوم : پویش منابع و پیمایش محیط ؛ در این مرحله تلاش می شود تا با ارائه تصویری دقیق از وضع موجود احزاب ، برای نظام سیاسی این امکان فراهم شود که بدانند برای دست یابی به وضعیت مطلوب باید چه تغییراتی را ایجاد نماید . بر این اساس در این تحقیق تلاش می شود تا از منابع و اسناد بالادستی همچون قانون اساسی و دیدگاه رهبران عالی نظام اسلامی در راستای پویش منابع بهره گرفته شود و در زمینه پیمایش محیطی نیز با تقسیم بندی تاریخ سیاسی کشور به برهه های مهم ، فراز و فرود موضوع حزب در هر یک از این برهه ها مورد تحقیق قرار خواهد گرفت که این برهه ها را می توان به چهار دوره تقسیم کرد : 1357 تا 1360 ، 1360 تا 1368 ، 1368 تا 1376 ، 1376 تا 1384 و 1384 تا 1392 .

مرحله سوم : آینده تصویر شده مطلوب از حزب و تحزب در نظام جمهوری اسلامی و در واقع جایگاهی که حزب باید از آن برخوردار باشد با توجه به امکانات ، ارزش ها و اهداف بنیادین و نیز با عنایت به اسنادی که به ترسیم افق های آینده کشور می پردازند از جمله سند چشم انداز بیست ساله نظام جمهوری اسلامی ایران .

مرحله چهارم : برنامه اقدام (Action Plan) که در آن با عنایت به چالش هایی که باعث عدم مطلوب بودن وضعیت احزاب در نظام جمهوری اسلامی ایران شده است راهکارها و اقدامات مناسب برای رسیدن از وضع موجود به وضع مطلوب مورد بررسی قرار می گیرد .